

ИЛМИЙ ИЖОД ЖАРАЁНЛАРИ ВА ИНТУИЦИЯ

Ўразбой Кукланович Эрнийёзов

Тошкент давлат транспорт университети
“Ижтимоий фанлар” кафедраси катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Олам ҳақида янги билимларни ҳосил қилишда илмий ижод қилиш жараёни муҳим ўрин тутди. Ижод инсон руҳиятининг фаоллиги, инсоннинг яратувчилик қобилиятидир. Ижод натижасида ўлароқ ижтимоий аҳамиятга эга бўлган моддий ва маънавий қадриятлар яратилади, илгари маълум бўлмаган далиллар, хусусиятлар, қонуниятлар кашф этилади, билиш ва оламни ўзлаштиришнинг янги усуллари ишлаб чиқила болиб кутилган натижаларининг илмий хулосалари келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: *Ижод, инсон руҳиятининг фаоллиги, инсоннинг яратувчилик қобилияти, интуиция, Ижодий фикрлаш, Ижодий интуиция.*

ABSTRACT

In this article, the process of scientific creativity plays an important role in creating new knowledge about the Universe. Creativity is the activity of the human psyche, the creative ability of a person. As a result of creativity, material and spiritual values of social significance are created, previously unknown facts, characteristics, laws are discovered, new ways of knowing and mastering the world are developed, and scientific conclusions about the expected results are presented.

Key words: *Creativity, activity of the human psyche, human creativity, intuition, Creative thinking, Creative intuition.*

КИРИШ

Олам ҳақида янги билимларни ҳосил қилишда илмий ижод қилиш жараёни муҳим ўрин тутди. Ижод инсон руҳиятининг фаоллиги, инсоннинг яратувчилик қобилиятидир. Ижод натижасида ўлароқ ижтимоий аҳамиятга эга бўлган моддий ва маънавий қадриятлар яратилади, илгари маълум бўлмаган далиллар, хусусиятлар, қонуниятлар кашф этилади, билиш ва оламни ўзлаштиришнинг янги усуллари ишлаб чиқилади. Илмий тадқиқот ижоднинг энг мураккаб кўринишидир. Ижод аввало ижодий тафаккур маҳсули. Ижодий фикрлаш деганда шахснинг ўзига хос ижодкорлик хислалари назарда тутилади. Ижодий фикрлаш (тафаккур) инсондан ўз интеллектуал салоҳиятини ишга солишни талаб этади. Шу маънода ижодий тафаккур (фикрлаш) деганда, оламни ўзига хос ҳис этиш, ақл кўзи билан кўриш, бутун борлиғи билан англаш

тушунилади. Ижодий фикрлаш ўз ечимини кутаётган муаммоларни аниқлаш, уларни ҳал этишни янги, ўзига хос ечимини топа билишда намоён бўлади.

Илмий ижодда объектив борлиқ қонуниятлари, моҳияти, хосса - хусусиятларини билиш ҳиссий ва рационал йўллар билан амалга ошади. Лекин ижод шундай мураккаб жараёнки, у инсоннинг бутун руҳиятини қамраб олади. Бу эса ижодий илмий билиш жараёнининг инсоннинг онгсиз ва онг ости қатламларига ҳам кириб боришини билдиради.

Ҳозирги замон фани маълумотларига кўра, инсоннинг онгсиз - онг ости руҳий фаолияти соҳаси баъзан онг англаб етмайдиган сезгилар, тасаввурларни ўз ичига олади. Инсоннинг турмуш тажрибаси, унга зарур бўлган ахборотларнинг каттагина қисми онг остида тўпланиб боради. Бу инсондаги ўзига хос ҳимоя механизми бўлиб, бу механизм миани мутассил тушиб турадиган ахборотлардан ҳимоя қилиб боради. Айни шу онг ости, онгсиз соҳа инсондаги хотира ва ижод билан бевосита боғлиқ. Оқибатда инсонга хос кўпгина ҳаракатлар онгда тушуниб етиш босқичини “четлаб ўтади”, ўз-ўзидан “автоматик” тарзда содир бўладиги, интуиция шундай ходисалар сирасига киради. Интуиция мианинг қўйилган вазифаларни аввалдан ҳосил бўлган ва хотирада сақланаётган маълумотлар асосида ҳал қилишга қаратилган онгсиз, мантиқдан ташқаридаги фаолиятнинг маҳсулидир.

Янгилик табиатига кўра, интуиция стандартлаштирилган ва эвристикдир. Улардан биринчиси кўпинча интуиция-редукция деб аталади. Бунга С. П. Боткиннинг тиббий интуиция мисол бўла олади. Маълумки, бемор эшикдан стулга ўтаётганда (хонанинг узунлиги 7 метрни ташкил этган) С.П.Боткин руҳий жиҳатдан дастлабки ташхис қўйган. Унинг интуитив ташхисларининг аксарияти тўғри бўлиб чиқди. Бир томондан, бу ҳолатда, умуман олганда, ҳар қандай тиббий ташхис қўйишда, умумий (касалликнинг физиологик шакли) остида ўзига хос (аломатлар) жамланмаси мавжуд; бу жиҳатдан интуиция ҳақиқатан ҳам қисқариш сифатида пайдо бўлади ва унда ҳеч қандай янгилик йўқдек. Аммо кўриб чиқишнинг яна бир жиҳати, яъни маълум бир тадқиқот объектига муносабат жиҳати, кўпинча ноаниқ белгилар тўплами учун аниқ ташхисни шакллантириш ҳал қилинаётган муаммонинг янгилигини очиб беради. Бундай интуиция билан маълум бир "матрица" ҳали ҳам қўлланилади - схема, чунки унинг ўзи "стандартлаштирилган" деб таснифланиши мумкин.

Эвристик (ижодий) интуиция стандартлаштирилган интуициядан сезиларли даражада фарқ қилади: у тубдан янги билимларни, янги гносеологик тасвирларни, ҳиссий ёки концептуални шакллантириш билан боғлиқ. Худди шу С.П. Боткин клиник олим сифатида гапирар экан ва тиббиёт назариясини

ривожлантирар экан, ўзининг илмий фаолиятида бундай интуициядан бир неча марта фойдаланган. У, масалан, катарал сариқликнинг ("Боткин касаллиги") юкумли табиати ҳақида фаразни илгари суришга ёрдам берди.

Эвристик интуициянинг ўзи ҳам ўзининг кичик турларига эга. Биз учун муҳим бўлинма гносеологик асосга, яъни натижанинг табиатига асосланади. Ижодий интуициянинг моҳияти визуал тасвирлар ва мавҳум тушунчаларнинг ўзаро таъсирида ётади ва эвристик интуиция ўзи икки шаклда намоён бўлади: эйдетик ва концептуал.

Асосан, инсон онгида ҳиссий образлар ва тушунчаларни шакллантиришнинг қуйидаги усуллари мумкин: 1) ҳиссий-идрок жараёни, бунинг натижасида ҳиссий тасвирлар пайдо бўлади; 2) бир тасвирдан иккинчисига ўтишнинг ҳиссий-ассоциатив жараёни; 3) ҳиссий тасвирлардан тушунчаларга ўтиш жараёни; 4) тушунчалардан ҳиссий образларга ўтиш жараёни; 5) мантиқий хулоса чиқариш жараёни, бунда бир тушунчадан иккинчисига ўтиш амалга оширилади. Кўриниб турибдики, эпистемологик образларни яратишнинг биринчи, иккинчи ва бешинчи йўналишлари интуитив эмас. Шунинг учун интуитив маънонинг шаклланиши учинчи ва тўртинчи тур жараёнлари, яъни ҳиссий тасвирлардан тушунчаларга ва тушунчалардан ҳиссий тасвирларга ўтиш билан боғлиқ деган тахмин пайдо бўлади. Бундай тахминнинг қонунийлиги, бу жараёнларнинг табиати сезгининг феноменологик тавсифларида қайд этилган интуитив "ҳақиқатни идрок этиш" нинг энг типик хусусиятларига яхши мос келиши билан тасдиқланади: уларда ҳиссий-визуал ўзгартирилади. мавҳум-концептуалга ва аксинча. Визуал тасвирлар ва тушунчалар ўртасида улардан фарқ қиладиган оралик босқичлар мавжуд эмас; ҳатто энг элементар тушунчалар ҳам ҳиссий тасаввурлардан фарқ қилади. Бу эрда мантиқий хулоса чиқариш мумкин бўлмаган тушунчалар мавжуд.

Бу эрда бошқа тушунчалардан мантиқий хулоса чиқариб бўлмайдиган тушунчалар ва ҳиссий абстракция қонунларига кўра бошқа тасвирлар томонидан ҳосил бўлмаган тасвирлар пайдо бўлади ва шунинг учун олинган натижалар "бевосита идрок этилган" кўриниши табиийдир. Бу шунингдек, ушбу трансформациянинг спазмодик хусусиятини ва натижани олиш жараёнини тушунтиради.

Эйдетик интуицияга мисоллар: Кекуленинг бензол молекуласининг тузилишини визуал тасвири ёки Резерфорднинг атом тузилишини визуал тасвири. Ушбу тасаввурлар тўғридан-тўғри ҳиссий тажриба маълумотларининг оддий такрорланишига қисқартирилмайди ва тушунчалар ёрдамида шаклланади. Концептуал интуиция мисоллари Гамилтонда кватернион тушунчасининг ёки

Паулида нейтрино тушунчасининг пайдо бўлишидир. Бу тушунчалар изчил мантикий мулоҳаза юритиш орқали эмас (гарчи бу жараён кашфиётдан олдин бўлса ҳам), балки сакраш ва чегараларда пайдо бўлган; уларнинг шаклланишида тегишли шахвоний тасвирларнинг уйғунлиги катта аҳамиятга эга эди.

Ижодий интуиция ва унинг турларини шундай тушуниш нуқтаи назаридан унинг таърифи ҳам берилган. Ижодий интуиция ҳиссий тасвирлар ва мавҳум тушунчаларнинг ўзаро таъсиридан иборат бўлган ва мазмуни аввалги идрокларнинг оддий синтези ёки фақат мантикий йўл билан ҳосил бўлмаган тубдан янги тасвир ва тушунчаларни яратишга олиб келадиган ўзига хос когнитив жараён сифатида тавсифланади.

Француз математиги ва физиги А. Пуанкаре интуициянинг бу хусусияти ҳақида шундай деб ёзган эди: “Бу ерда биринчи навбатда тўсатдан идрокнинг кўринишлари диққатни тортади, бу эса аввалги узоқ вақт давомида беҳуш ишнинг белгиларидир. Бу онгсиз иш қандай шароитларда содир бўлиши ҳақида яна бир таъкидлаб ўтиш керак; бу мумкин ва ҳар қандай ҳолатда ҳам, бир томондан, ундан олдин, иккинчи томондан, кейин бўлса, онгли меҳнат даври самарали бўлади.

Баъзан натижа онгсиз бўлиб қолади ва интуиция ўзи, ўз ҳаракатининг бундай натижаси билан фақат ҳақиқатга айланмаган имкониятнинг тақдири учун мўлжалланган. Шахс тажрибаси интуиция ҳаракатини умуман эсламаслиги (ёки бўлмаслиги) мумкин. Ажойиб кузатувлардан бири америкалик математик Леонард Эвгений Диксон томонидан амалга оширилди. Мактабда геометрия бўйича рақиб бўлган онаси ва синглиси муаммони ҳал қилиш учун узоқ ва самарасиз оқшомни ўтказдилар. Кеча Кечаси она бу муаммони тушида кўрди ва у баланд овозда ва аниқ овоз билан уни ҳал қила бошлади; синглиси буни эшитиб, ўрнидан турди ва ёзди. Эртаси куни эрталаб унинг қўлида Диксоннинг онасига номаълум бўлган тўғри ечим бор эди (Налчадзхян А.А. "Интуитив билимнинг баъзи психологик ва фалсафий муаммолари (илмий ижод жараёнида интуиция)", М., 1972, 80-бет). Бу мисол, бошқа нарсалар қатори, "математик тушлар" деб аталадиган ҳодисанинг онгсиз табиатини ва интуициянинг инсон психикасининг онгсиз даражасида ишлашини кўрсатади.

Шундай қилиб, инсоннинг интуитив қобиляти қуйидагилар билан тавсифланади:

1) муаммони ҳал қилишнинг кутилмаганлиги, 2) уни ҳал қилиш йўллари ва воситаларининг онгсизлиги ва 3) объектларнинг муҳим даражасида ҳақиқатни англашнинг бевоситалиги.

Бу белгилар интуицияни унга яқин ақлий ва мантикий жараёнлардан ажратиб туради. Аммо бу чегаралар ичида ҳам биз жуда хилма-хил ҳодисалар билан шуғулланамиз. Турли одамлар учун, турли шароитларда, интуиция онгдан турли даражада узоқда бўлиши мумкин, мазмуни, натижанинг табиати, моҳиятга чуқур кириб бориши, мавзу учун аҳамияти ва бошқалар бўйича ўзига хос бўлиши мумкин.

REFERENCES

1. Раматов, Ж.С., Баратов, Р.Ў., Кушаков, Файзулла Абдуллаевич, Валиев, Л.А., & Хасанов, М.Н. (2022). ТРАНСПОРТ ТИЗИМИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧЛАРИ (ЎЗБЕКИСТОН ТЕМИР ЙЎЛ ТРАНСПОРТИ МИСОЛИДА). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (9), 606-612.
2. Ramatov, J., Umarova, R., Baratov, R., Jurabayev, N., & Artikova, B. (2022, June). Constructive and optimal solutions for the formation of a stable ecological situation in the Aral Sea region of Uzbekistan. In *AIP Conference Proceedings* (Vol. 2432, No. 1, p. 030113). AIP Publishing LLC.
3. Baratov, R. (2021). Prospects of Higher Education System (on the Example of Uzbekistan). *International Journal on Orange Technologies*, 3(3), 128-131.
4. Баратов, Р. Ў. (2022). ТРАНСПОРТ ТИЗИМИДА ТАЪЛИМ ИСЛОҲОТЛАРИ ВА ИСТИҚБОЛЛАРИ. *Academic research in educational sciences*, 3(TSTU Conference 1), 90-95.
5. Baratov, R. U. (2019). INTEGRATION OF A SCIENCE, FORMATION, AND MANUFACTURE IN THE COURSE OF PROFESSIONAL TRAINING. In *ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ: ПОЛИТОЛОГИЯ, СОЦИОЛОГИЯ, ФИЛОСОФИЯ, ИСТОРИЯ* (pp. 51-54).
6. Baratov, R., & Uzbekova, S. (2022). INTEGRATION OF SCIENCE, EDUCATION AND PRODUCTION IN THE PROCESS OF TRAINING. *World scientific research journal*, 4(2), 7-11.
7. Абдурашидова, Нилуфар Абдурашидовна, & Хасанов, М. (2022). ЁШЛАР ДУНЁҚАРАШИДА ДИН ВА АХЛОҚНИНГ ЎЗАРО МУТАНОСИБЛИГИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (10), 1226-1235.

8. Ramatov, J.S., Valiev, L.A., Xasanov, M.N. XIX ASRDA HINDISTONDAGI IZHTIMOIY - FALSAFIY JARAYONLAR // ORIENSS. 2022. №6. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/hih-asrda-indistondagi-izhtimoiy-falsafiy-zharayonlar> (kirish 12/11/2022).
9. Ф. А. Кушаков, М. Н. Ҳасанов, Р. Ў. Баратов, Ж. С. Раматов, & С. Ҳ. Султанов (2022). ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ ВА СЎЗ ЭРКИНЛИГИ. *Academic research in educational sciences*, 3 (10), 803-810.
10. Раматов, Ж. С., Муратова, Д., Султанов, С. Ҳ., Тухтабоев, Э., Кушаков, Ф., & Хасанов, М. Н. (2022). ИЖТИМОЙ АДОЛАТ ВА ҚАДРИЯТЛАР ПЛЮРАЛИЗМИ. *World scientific research journal*, 8(1), 102-108.
11. Раматов, Ж.С., Баратов, Р.Ў., Султанов, С.Ҳ., Муратова, Д.А., Хасанов, М.Н., & Эрнийёзов, У.К. (2022). ЁШЛАР ЗАМОНАВИЙ МАДАНИЙ ҚИЁФАСИ ВА УМУМИНСОНИЙ ҚАДРИЯТЛАР ТУШУНЧАСИНИНГ МАЗМУН-МОҲИЯТИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (10), 376-386.
12. Hasanov, M., & Tuhtaboev, E. (2021). THE PERFORMANCE OF THE PERFECT MAN IN THE EASTERN RENESSANCE (ON THE EXAMPLE OF FARABI'S VIEWS). *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*, 2(05), 1-6.
13. Hasanov M., Tuhtaboev E. THE PERFORMANCE OF THE PERFECT MAN IN THE EASTERN RENESSANCE (ON THE EXAMPLE OF FARABI'S VIEWS) // *Innovative Technologica: Methodical Research Journal*. – 2021. – Т. 2. – №. 05. – С. 1-6.
14. М.Н.Ҳасанов, Д.А.Ҳафизов, Р.Х.Тоиров, & Х.Қ.Болтабоев. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙ ЯШАГАН ДАВРДАГИ ИЛМ-ФАН ВА ТАЪЛИМ-ТАРБИЯ . *JOURNAL OF NEW CENTURY INNOVATIONS*, 4(3), 137–140. Retrieved from <http://www.wsrjournal.com/index.php/new/article/view/627>
15. Ramatov, J., Umarova, R., Baratov, R., Khasanov, M., Sultonov, S., & Kushakov, F. (2022). MODERN REQUIREMENTS FOR THE SPIRITUAL IMAGE OF YOUNG PEOPLE AND ITS MANIFESTATION IN PRACTICE. *Academic research in educational sciences*, 3(10), 582-586.
16. Ramatov, J.S., & Khasanov, M.N. (2022). SOCIAL ASPECTS OF PROFESSIONAL QUALITY IMPROVEMENT (ON THE EXAMPLE OF THE RAILWAY SECTOR). *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 969-976.

17. Раматов, Ж.С., Валиев, Л.А., & Хасанов, М.Н. (2022). XIX АСРДА ҲИНДИСТОНДАГИ ИЖТИМОЙ – ФАЛСАФИЙ ЖАРАЁНЛАР. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (6), 1070-1078.
18. Жўрабоев, Н. Ю., Кушаков, Ф. А., Султанов, С. Ҳ., & Хасанов, М. Н. (2022). КОНФУЦИЙЛИК ХУСУСИЯТЛАРИДАН ХИТОЙ ФАЛСАФАСИНИНГ КЕНГАЙИШИ. *World scientific research journal*, 9(2), 37-42.
19. Ruzigul, U., Nasirjan, J., Dilmurodkhakim, A., Mirshod, H., & Urozboy, E. (2020). Rationale and history of human reflections in the muslim philosophy. *International Journal of Advanced Science and Technology*, 29(5), 1453-1458.
20. Салимов, Б. Л. (2022). САНОАТ, ФАН-ТЕХНИКА ТАРАҚҚИЁТИНИНГ ТАБИАТ, ЖАМИЯТ ВА ИНСОНИЯТ ҲАЁТИ БИЛАН ДИАЛЕКТИК АЛОҚАДОРЛИГИ. *Academic research in educational sciences*, 3(11), 351-358.
21. Бахриддин Лутфуллаевич Салимов. (2022) ЖАМИЯТНИНГ ШАКЛЛАНИШИ ВА ТАКОМИЛЛАШУВИДА БОШҚАРУВ ВА ТАРБИЯ САНЪАТИНИНГ ЎРНИ. *Academic Research in Educational Sciences*. Volume 3, Issue 11, 359-365.
22. Салимов Б.Л. Ижтимоий муносабатларнинг коммуникация ва транспорт тизими билан детерминистик боғлиқлигининг гносеологик таҳлили. Фалсафа фанлари доктори диссертацияси. Ўзбекистон Миллий университети. Тошкент. 2022, 224 б.
23. Salimov, B. L. (2021). The philosophical role of dialectical categories in human life. *Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 1(6), 406-410.
24. Салимов, Б. Л. (2022). ЎЗБЕКИСТОН ТАРАҚҚИЁТИДА КОММУНИКАЦИЯ ВА ТРАНСПОРТ ТИЗИМИНИНГ ЎРНИ. *Academic research in educational sciences*, 3(TSTU Conference 1), 403-407.